

МІЖСЛОВ'ЯНСЬКИЙ КУЛЬТУРНИЙ ДІАЛОГ

УДК 398.4(=16)

Мирослава Карацуба

ЗМІЙ / ЗМІЯ В НАРОДНИХ ВІРУВАННЯХ І БАЛАДАХ ПІВДЕННИХ СЛОВ'ЯН

У статті подано стислий аналіз специфіки побутування образу змії / змія в народних уявленнях і народнопоетичних пам'ятках південних слов'ян, особливу увагу зосереджено на баладних творах регіону. Змія / змій фігурує як захисник небесної і земної стихії, охоронець людської оселі і скарбів, диморфна істота, напівлюдина-напівтварина. До уваги при аналізі взято магичні властивості змія, вірування окремих південнослов'янських народів про нього. Окремо розглянуто баладні тексти, де фігурує змій як ключова чи допоміжна фігура, наголос зроблено на народній баладі «Змія младожења» («Змій-наречений»).

Ключові слова: змія / змій, традиційна культура південних слов'ян, народна балада південних слов'ян, домашні змії, шлюб дівчини і змія, ала.

A brief analysis of the peculiarity of the serpent character existence in the folk belief and folk poetic monuments of the South Slavs is submitted in the article. Peculiar attention is paid to the ballads of the region. The serpent appears as a protector of the celestial and terrestrial elements, a guardian of human habitation and treasures, a dimorphic creature, a half-man-half-animal. The analysis takes into account the magical properties of the snake, the beliefs of some South Slavic peoples about it. Ballad texts are considered separately, where the snake appears as a key or auxiliary figure. The emphasis is put on the folk ballad Snake fiancé.

Keywords: serpent, traditional culture of the South Slavs, folk ballad of the South Slavs, domestic snakes, marriage of a girl and a snake, ala.

У фольклорних пам'ятках багатьох народів світу є згадки про фантастичну істоту, наділену магічними властивостями і дивовижними рисами, серед них наявність крил (хоч можливий варіант їхнього переміщення небом і в інший спосіб, насамперед завдяки певним магічним властивостям, як, скажімо, у Китаї), уміння дихати вогнем та багато іншого. Змії фігурують і як захисники небесної і земної стихій, і як їхні руйнівники, величні істоти, що вилуплюються з маленького яйця і мостять собі гнізда. Цих істот згадано в міфах різних народів світу, зокрема і слов'янських, на згадку про них натрапляємо і в традиційній культурі південних слов'ян.

Одне з найяскравіших уявлень, характерне для представників різних країн європейського ареалу, пов'язане з функціями змія як покровителя і захисника дому і домашнього вогнища, показове практично для всіх приватних будівель. А звідси і тверде переконання, що змії – захисник спокою і порядку в оселях, убивати його не можна, оскільки смерть змія-захисника тягне за собою загибель господаря чи інших членів родини, а також руйнацію домівки, яку назавжди покидає щаслива доля, адже часто їхня будівля згоряла, мешканці її помирали наглою і мученицькою смертю. На такі уявлення можна натрапити в Болгарії. На окремих її територіях побутувало вірування, що ненавмисно вбиту змію треба негайно поховати, причому за територією будинку (за воротами), а протягом сорока днів увечері палити свічки на згадку про неї. У Македонії поширення набула трагічна історія про чоловіка, що вбив змію. На нього за це чекало страшне покарання – від громовиці постраждала ціла отара овець, невдовзі помер його батько, а за рік – єдиний улюблений син [12, с. 174]. Не варто було навіть розповідати іншим, коли ти натрапиш очима на змію, бо покарання може бути жахливим – сліпота чи німота.

У місцевості біля Загреба побутувало вірування, що, вбиваючи змію, людина знищує власне щастя, схожі уявлення

були поширені й біля Мостару в Герцеговині [17, с. 109], а в Косові визнавали змію за істоту, яку до людей направляє сам Бог, свідомо, із метою захисту від усілякої лихої сили, через це її фізичне знищення неприпустиме [7, с. 212–213], а приклади з життя лише свідчили на користь, адже згадувалися випадки, коли господар позбувся змії, але через рік помер сам, а згодом і ціла його родина. Можна натрапити і на спогади, що шокують іще більше, коли господиня будинку вбивала хатню змію, а згодом знаходила свою дитину неживою. Відома історія про бідолашну матір, яка на подушці між своїми сплячими дітьми знайшла змію. Коли жінка винесла її за межі домашнього простору (надвір) і вбила, а потім повернулася до ліжка дітей, то знайшли їх мертвими, бо вона знищила змію, що уособлювала «тінь дитячої душі» [18, с. 123]. Словенці також вважали змію такою, що не може завдати лиха ні людям, ні їхній оселі, допускали навіть розваги дітей зі зміями.

На увагу заслуговують також вірування про змії, що побутували у Чорногорії, зокрема в Данилов-Градї. Домашню змію тут теж забороняли знищувати, оскільки вона є своєрідною «тінню» когось із домочадців. Дослідник М. Хірц у своїй праці «Змије кућарице» («Змії домашні») зауважує, що в деяких місцинах домашню змію називають «*сјеновита змија*» («*змія-тінь*») і наділяють її дивовижною силою, якою не треба нехтувати, адже можна залишитися до кінця життя нещасливим, бо будеш позбавлений власної тіні [18, с. 246]. Є, щоправда, і більш прагматичні пояснення, чому змія не можна знищувати. Скажімо, у Болгарії їх іноді називають «мишкарками», оскільки вони допомагають захистити будинок від мишей чи інших шкідників.

Показово те, що серед слов'янських народів такі вірування найбільше поширені на Балканах. А, відповідно, домашня змія / змії виступає в іпостасі зооморфного пращура, прабатька, який опікується долею своїх нащадків.

Крім уже згаданого «домашнього, хатнього» покровителя у вигляді змія, який мирно лежить десь у будинку, у затишному кутку, Л. Раденкович пише також про зміїв, що охороняють світ людей і за межами хатнього простору, наводячи при цьому вірування і пісенні тексти, представлені у таких регіонах, як південна Сербія, Македонія і Болгарія [12, с. 167]. Йдеться про наявність місць, зокрема таких, як церква, поле, джерело з водою, колодязь, які охороняє змії: *сайбия, сайбийка* (ті змії, що охороняють переважно скарби у землі), *ступанка, смок-пъдар, смок синурлия, синорник, межник* тощо.

Змії – типові охоронці домашнього простору – по-різному йменуються в окремих південнослов'янських регіонах. Найширший перелік, запропонований Л. Раденковичем у наведеній вище праці, – розлогий спектр назв зміїв у південних слов'ян. Зокрема, *домашню змію* тут так і називають, варіюючи словесні комбінації: *кућевна зміја, покућарка* (у Банату), *зміја кућарица* (Раджевина), *кућевник зміја* (Нижній Матеевац біля Ниша), *кућњача* (Валево), *крснара* (Ниш), *покућарица* (Власениця у Боснії), *покућарка* (Ліка, Срем), *чуварица* (Боснійська Краєвина), *чуваркућа* (Ліка), *смоцуља* (Західна Боснія), *блазна* (Герцеговина). У Чорногорії змія-охоронець дому зветься *кућница*. У хорватів на Хвару поширені такі імена, як *guja, kućnica, zâla zmajä, smričâlina*, у Вараждину – *domaća zmija, sjenovita zmija, nespomenica, baja, bajurina, ona iz zida* тощо. У болгарів така змія зветься, відповідно, *стопанка, сайбийка, ижница, домашарка, къщница, пазачка, глухарка, мишкарка*, у місцевості біля Пловдива – *стопанка, домакиня, сайбийка, чувачка, вардач*, у центральних регіонах Болгарії – *сайбия на къштата, домакин'к*. У македонців же поширення набуло вірування, що кожна, без перебільшення, оселя має свого захисника в особі змія (смука), убивати якого категорично заборонено, бо його смерть призведе до загибелі мешканців, спустошення і збідніння в оселі. Біля Охрида таку змію називають *толосъм*, у Маріові – *домашната зміја*.

Домашню змію у південних слов'ян називали *ož* і *bela kaša*. Кваліфікувати назви домашніх змій варто, враховуючи назву оселі, скажімо, будинок, хата, хижа, фундамент будівлі, її стіна тощо. У сербів і хорватів зафіксовано найчастіше назви із прив'язкою до лексеми *кућа*, *дом* (дім) та її похідних: *кућарица*, *кућарка*, *кућеруша*, *кућњача*, *покућарица*, *покућарка*, *домаћа змија*, *родкићница*. У болгарів натрапляємо на такий спектр найменувань: *кѣщница*, *ижница*; у македонців – *домашната змија*, *кукјна змија*. Найменування, пов'язані із фундаментом будівлі: *темељача*; із стінами будівлі: *она iz zida* (у сербів).

А відповідно до функції, яку має виконувати змія, найчастіше це нагляд, захист, охорона, маємо у сербів і хорватів такі назви: *чуварица*, *чуваркућа*, *сајбија*; у болгарів – *стопанка*, *сайбийка*, *пазачка*, *домакиня*, *чувачка*, *сайбиа на кѣштата*, *домакин'ка*, а в македонців – *домакин*, *домакин на куќата*, *домакин смок*, *домакин-змеј*. Враховуючи же зовнішній вигляд і специфічні ознаки змія, розрізняємо – у сербів і хорватів – *крснара*, *крсташица*, *bijela змија*, *мљекарица*, *смоцуља*, у словенців – *bela kaša*.

Цілком імовірно, що такі різні істоти, які тепер іменують зміями, початок свій беруть зі спільного, єдиного міфу. Проте, символічне значення змія у різних країнах світу подекуди істотно відрізнялося, про це свідчить хоча б той факт, що цю істоту у європейській культурі розглядали як уособлення зла, а, скажімо, на Далекому Сході і азійських країнах вона мала переважно позитивні характеристики, виступала символом щастя і міцного здоров'я, з її появою й грізною силою асоціювали наявність чи відсутність певних атмосферних явищ, наприклад, дощу.

Як загальновідомі характеристики змія варто згадати уявлення про нього як амбівалентного демона-медіатора, який розділяє і єднає той і цей світ, землю і небо, чоловіче і жіноче

начало, воду і вогонь, людське і тваринне, людське і демонічне (надлюдське) [10, с. 44]. Змієподібні істоти виступають господарями дощів, джерел з водою, озерами і річками, керують процесами розподілу води для врожаю, можуть викликати посуху чи, навпаки, зливу, якщо не виконують їхніх наказів, найчастіше, коли не відбуваються жертвоприношення. У зв'язку з цим зауважимо, що озеро як стояча вода символізує гранично і хто-нічно окреслений простір і один із найзвичніших локусів змія. Також змії перебуває в тісному зв'язку із небесною і земною водою, він оберігає її і не ділиться нею з людьми [6, с. 116–117].

Як синонімічне до назви «змії» у пращурів південних слов'ян функціонувало слово «ала», проте, змістова різниця все ж наявна, так, алу представляють як чудовисько, яке завдає чималої шкоди людям, а змія як істоту, яка боролася проти али. Близькість між ними полягала у абсолютній зовнішній схожості, адже вони мали практично однакові фізичні характеристики, але функції різні – ала мала риси демона зла, а змії виконували місію захисників. Сербська ала носить у своєму тілі душі мертвих, померлих від вбивства чи тяжких хвороб, самогубців тощо. Ала постає хтонічною істотою, а змії – істота сонячна.

Відповідно до уявлень південнослов'янських народів, найчастіше алу розглядають як супротивницю змія, проте у багатьох джерелах побутує думка про зв'язок між ними. Цей зв'язок може бути безпосередній і опосередкований (за походженням, скажімо, згідно з болгарськими народними уявленнями, змії і ала – брат і сестра [3, с. 125]) на рівні спільних властивостей, за функціями, які вони виконують.

Якщо загалом говорити про основні негативні іпостасі змія у південних слов'ян, не можна не згадати протиставлення *нашого* змія, захисника міста, і *чужого* змія, який має на меті це місто знищити. Конкретніше, перемога *свого* змія завершувалася успішними жнивами, а його поразка символізувала не-

вдачу. Цілком можливо, що саме у такий спосіб відбувався розподіл на добрих демонів, що забезпечували гарний урожай, і злих, які цій плідності шкодили [2, с. 50].

У фольклорі південних слов'ян однією з основних функцій змія було змієборство. Змій повинен був захищати свої кордони від зазіхань чужих зміїв, мав захищати і боронити кордони цього світу у боротьбі із чужими зміями чи змієподібними істотами, що боронять скарб.

Згідно з пам'ятками давніх слов'ян, змії – диморфні істоти, напівлюди-напівтварини. За часів, коли вони проживали між людьми, запозичили від них людську подобу, а після того, як покинули людську спільноту, набули ознак чудовиськ, наділених здатністю переміщуватися в повітрі, простіше сказати – літати. Проте, існують і такі версії походження змія як його переродження від певних категорій тварин, найчастіше згадано рибу коропа, змія чи барана. Щодо коропа можна згадати розповіді рибалок із Дунаю, які стверджували, що бачили, як величезний короп вилізав з води і перетворювався на блакитного змія. Тут побіжно варто відзначити ставлення до коропа в цілому в деяких краях – у ньому вбачали святу тварину і навіть забороняли його їсти.

Якщо ж змій походив від овна, то на згадку про цю тварину на голові у змія залишилися роги. А щодо статевої приналежності змія, то її варто визначати залежно від тварини, від якої змій походить. Не відкидали сексуальних стосунків змія із жінками, жінки могла мати від нього дітей. Діти від змія завжди були чоловічої статі, сильні, непереможні, мудрі, наділені надприродними властивостями. Говорячи про змія, зауважимо, що справжніх героїв з народу зазвичай розглядали як таких, що мають генетичне коріння, пов'язане зі змієм.

Стосовно річного календаря змія, зауважимо, що за народними віруваннями він взимку перебуває під землею, а на поверхні з'являється лише навесні, тому змій виступає своє-

рідним уособленням природних змін, а також і наслідків космічних подорожей небесних тіл, вочевидь саме з цим варто пов'язувати святкові обряди і різнопланові магичні дії, пов'язані з возвеличенням і шануванням змія як складової обряду плідності. Давні уявлення знайшли своє нове життя, зокрема під час свята Благовісту, Тодорової і Лазеревої суботи, обряд же купання змія пов'язують із періодом літнього сонцестояння, насамперед із Іван-днем, із тим, аби в кінці вересня змії вирушав на зимівлю до ями чи глибокої печери аж до наступної весни.

Показовим, на нашу думку, є підхід до зображення зміїв, представлений у книзі сербських авторів М. Бодирогич, М. Вуянович і Д. Бібін «Vile i zmajevi – srpska mitologija» («Віли і змії – сербська міфологія») [16]. У яскраво ілюстрованому виданні представлено праці Вука Караджича, а також етнологів В. Чайкановича і С. Зечевича, апелювання до етнографічних збірників, музейних джерел, нечисленні «живі історії». Змії в уявленні сербів, на думку дослідників, виступають величними персонажами з розлогими крилами, часто бувають невидимими, можуть змінюватися: мати вигляд птаха, голову, як у овна чи коропа. В. Чайканович стверджував, що саме такий змії характерний для сербської міфології. Цікавим є і бачення взаємин жінки і змія: коли змії закохується, він забуває про свої безпосередні обов'язки – стежити за врожайми, тому нерідко останні зазнають втрат від посухи чи, навпаки, граду і дощу. Жінки ж, у яких закохуються змії, що не відповідають на їхнє почуття, втрачають сили, слабкі і хворі залишаються у ліжку. Щоб одужати і повернути силу, вони мають позбутися любові змія. З іншого боку, саме в результаті згубного кохання жінки і змія народжувалися найвідоміші сербські герої.

Змія, про що свідчать численні дослідження фольклору південних слов'ян, набула виняткової позитивної характеристики захисниці, чие побутування тісно пов'язували із домашнім

вогнищем, хатою, недаремно і місцем її безпосереднього перебування став поріг дівчки [9, с. 106–109]. На позначення змії функціонували три розповсюджені назви «змија, гуја чи краса», показово, що остання назва у «Словнику» В. Караджича згадана як найдавніша. У фольклорних пісенних текстах часто натрапляємо на діалог дівчини із матір'ю, переважно напередодні вінчання, як необхідний атрибут, своєрідний етап передшлюбної ініціації, при якому мати повчає дочку, учить її правильної поведінки, указує на небезпеку, пов'язану зі змієм, згадуючи і про одвічний страх перед укусом змії [8]. А в ліричних, зокрема народних, віршах зустрічаємо широко представлений мотив боротьби зі змієм і захисту від нього – виколування йому очей, аби він був нездатний нападати на жертву [4, с. 91]. У баладах же, враховуючи їхні обов'язкові дидактичні настанови, змія стає необхідним атрибутом обдаровування, символізує добробут і багатство селянина, крім того, змія / змії стають почесними охоронцями підземних багатств, за допомогою змії можна стати власником цих коштовних див.

Дуже важлива функція змія / змії – охорона скарбів, майна. Тут варто, апелюючи до тези З. Каранович, зауважити, що змія, як і інші істоти, що стережуть майно, має хтонічні й демонічні особливості, проте «ідентифікується із жертвою, характеризується винятковими здібностями до перетворення» [20, с. 78–81].

С. Самарджия згадує про такі властивості змії, як здатність допомогти при лікуванні і загоюванні ран, а також такої серйозної хвороби, як лихоманка різного походження. Зміїна шкіра для молодят уособлює уявлення про кохання, а згодом породіллі надає вагому допомогу при появі на світ нової маленької людини, члена роду. Крім того, зображення змії, скажімо, на камінні, не є обов'язковим атрибутом зла, воно пов'язане у народній уяві із захистом домашнього вогнища і грізним символом у протидії домашнім і польовим пожегам [13, с. 15]. Дослідниця цілком слушно згадує широко

відомий у народі і в дослідницьких колах образ змія-нареченого. У цьому ключі варто згадати популярність цього сюжету у різних фольклорних жанрах, зокрема, і в народній баладі, а також основні сюжетні віхи як необхідні сходинки до реалізації задуму виконавця, а саме: бажання продовження роду і згодом – чарівне зачаття; змії-наречений бажає взяти шлюб; освідчення нареченого і різні варіанти, за яких шлюб може бути реалізований; метаморфоза, зокрема, змії-наречений в іпостасі молодого вродливого юнака; порушення табу і наслідки спалювання зміїної шкіри, що призводять переважно до смерті змія-нареченого [12, с. 16]. Основні етапи розвитку сюжету, зауважимо, незалежно від специфіки поетичної норми, тісно пов'язані із самими метаморфозами, що відбуваються із змією-нареченим, адже органічне єднання хтонічної природи змія і певних реалій із повсякденного життя стають ідеальною платформою для фантастичного дійства.

У народній баладі «Змії-наречений», як і в деяких баладах зі схожою тематикою, а також у байках у матері, а в деяких текстах і в коханій змія, з'являється намір позбутися його зміїної шкіри, звільнити його від неї назавжди, і тоді вони спалюють її. Тут, як зауважив Чайканович, простежується космогонічний конфлікт між змієм і сонцем. Крім того, актуалізуються уявлення про захист людини від змія, оскільки важливим залишається уявлення про вогонь як спосіб захисту від різного роду небезпек [18]. До речі, крім уже згаданої шкіри, важливими атрибутами стають крила як показові ознаки міфологічних істот, зокрема, віли і змія, а також найвизначніших епічних героїв.

Тепер проаналізуємо докладніше найяскравіші баладні твори із заявленою тематикою. Одним із найвідоміших і найоригінальніших текстів сербських міфологічних народнопоетичних творів є вже згадувана вище балада «Змија младожења» («Змії-наречений») [19, с. 73]. На першу згадку про цей твір, тобто на найдавніший варіант, натрапляємо ще в Ерланген-

ському рукописі, напис збережено у вигляді казкового тексту, він зберігає форму десятискладового вірша.

Для подальшого аналізу окремих сюжетних епізодів варто охарактеризувати стисло зміст балади, яка розпочинається в показовій наративній манері, на такий прийом неодноразово натрапляємо на сторінках народнопоетичного тексту: «*Стан'те, браћо, да ви чудо кажем*» («*Станьте, браття, розкажу я вам про диво*»). Далі – розповідь про короля з Будимаміста, який, попри те, що дев'ять років перебуває у шлюбі, досі так і не став батьком. Вирушивши в гори на полювання, проте так і не вполювавши нічого, відчувши страшену спрагу, він пішов по студену воду. Схилившись над водою, король став свідком розмови трьох гірських віл, які якраз говорили про нього. Старша серед віл говорила із доньками про можливість застосувати зілля чи ліки, які б допомогли його дружині завагітніти і народити королеві спадкоємця.

Віла продовжувала далі: треба зібрати всіх дівчат із Будимаміста, узяти якомога більше сухого золота, дати їм плести невід, який треба запустити до тихого Дунаю, аби спіймати там дивну золотокрилу рибку. Узавши в рибки праве крило, її треба відпустити в річку, а крильце віддати королеві, згодом вона має завагітніти.

Король точно виконав усе, що почув від старшої віли, і невдовзі його дружина мала народити дитину. Коли прийшов час пологів, сталася дивовижна подія: королева народила не хлопчика, а люту змію. Щойно змія впала на землю, одразу сховалася за високою стіною. Королева ж поспішила поділитися новиною з чоловіком, розповіла йому про народження змії. Минуло довгих сім років із того часу, і одного дня змій озвався до короля, спитав, чого він його й досі не одружив із прекрасною дівчиною? Батько запитав його: хто ж віддасть свою дочку за змія? Тоді змій розповів йому, як треба діяти (тут варто звернути увагу на поетичні прийоми, використані у баладному тексті):

О мої бабо, од Будима краље!
Ти оседлај коња Ластавицу,
Па ти иди ка Призрену граду
Од Призрена цару честитоме,
Цар ће дати за мене девојку

*О, мій шановний королю з Будима-міста!
Ти осідлай коня Ластівку,
Вирушай-но до міста Призрена,
Витай місцевого царя, царя Призрена,
Цар тоді віддасть за мене дівчину-доньку¹.*

Король з Будима так і вчинив, дістався до Призрена, де його вшанував гостинним прийомом місцевий цар:

Када дође цару под дворове,
Сам га царє с куле угледао,
Па он съезе низ кулу високу,
Те га сplete у својој авлији,
Руке шире, у лице се љубе,
За јуначко питају се здравље,
Па га узе за десницу руку,
Одведе га на високу кулу.

Коли дістався до царського двору,
Цар його із вежі побачив,
Спустився вниз із башти високої,
Зустрів короля у своєму дворі,
Потиснув щиро руку, у лице поцілував,
Про синове питає здоров'я.
Бере його міцно за правицю,
Відводить його на високу вежу.

Господар вежі пригосає гостя добрим вином, влаштовує привітно коня Ластівку, тоді розповідає цареві історію свого життя – як він одружився, як довгих дев'ять років чекав на народження нащадка, як народився лютий змії, замість хлоп-

чика із людською подобою, далі розповів про свій намір одружити змія із царською дочкою. Цар погодився віддати свою дочку за змія, якщо той зможе привести сватів від Будима-міста до Призрена:

*Да их нигде сунце не огребе
Юш никаква роса не окраси*

*Щоб їх не торкнулося сонячне проміння,
І ніяка роса не освіжила.*

Завдання не з легких, адже свати мають дістатися до нареченої ні вдень і ні вночі. Проте, король з Будима-міста вирішив додому, аби передати змієві настанови царя. Той вирішив виконати царське побажання – було зібрано тисячу сватів, коли вони рушили, він вкрив небо темно-синьою хмарою, врятувавши мандрівників від сонячного проміння і від нічної роси.

Цар щедро обдарував сватів, подарувавши кожному з них шовкову сорочку, а нареченому – коня із соколом. За тиждень відбулося весілля. Після нього кожен повернувся до звичного життя – змії заховався за стіною, король – відпочивати на свій диван. Потім прийшов час, молодих звели разом, вони залишилися на самоті у високій башті.

Королева з цікавості вирішила навідати молоде подружжя, крадькома дісталася до спальні, зазирнула туди і побачила дивовижну картину:

*На ястуку од зміїє кошуља,
У душеку добар јунак спава
Загрлио Призренку девојку.*

*На подушці лежить змієва сорочка,
А на ліжку гарний юнак спить,
Обійняв Призренку-дівчину.*

Тоді королева вкрала змієву сорочку і вкинула її у вогонь, потім побігла і розповіла про свій учинок і знахідку королю. Разом вони повернулися до кімнати наречених у високій башті, зовсім інша картина відкрилася їхнім очам:

*Мртва юнак у душеку лежи,
Загригла г' Призренка девојка*

*Мертвий юнак на матраці лежить,
Обійняла його Призренка-дівчина.*

Дівчина залишилася молодою удовицею, звинуватила свекруху в смерті чоловіка, у тому, що вона вкоротила віку своєму синові.

У фінальних рядках – стала оповідна формула: «Од нас песма а од Бога здравље» («Від нас пісня, а від Бога – здоров'я»). Так стисло можна викласти зміст цієї балади, тепер доречним буде проаналізувати окремі сюжетні складові частини, цікаві для аналізу з різних дослідницьких позицій.

Насамперед зауважимо, що показовим і промовистим видається саме звернення до образу змія. На цікаве трактування такого звернення у баладі «Змій-наречений» натрапляємо у відомій праці О. Афанасьєва «Поэтические воззрения славян на природу» [1, с. 224–225]. На його думку, герой балади подібний до давніх богів, що загортаються у темні хмарні ковдри – у шкіру змія, і приймають його дивовижну подоби. Дослідник також пов'язував сім років, які минають від народження змія і того часу, коло він ховається за стіною, із терміном семи довгих зимових місяців. Він згадав у цьому ключі Бога-громовика, що засинає взимку в охоплених холодом хмарах, і до весни його не можна бачити в усьому блиску його зовнішньої краси, адже він перетворюється на змія і приховує свій звичний образ під його непривабливими формами. Своєю чергою, у народних казках принц-наречений зображений подекуди у виг-

ляді страшного змія, і така демонічна подоба є результатом дії ворожих сил (Зими), ситуація змінюється після поцілунку закоханої у нього нареченої, яка позбавляє молодого від дії лихих чар, і він знову стає вродливим.

Не варто залишати без уваги таку важливу функцію змія як медіаторство, адже він виступає посередником-захисником на небезпечному шляху нареченої в день весілля між будинком молодої і оселею нареченого, крім того, із змієм асоціюється і плідність, сила, які є невіддільними складниками чоловічої вдачі.

На південнослов'янських теренах змії також фігурує і як уособлення сили, що надає землі плідності, він здатний послати на спраглу від спеки землю очікуваний рясний дощ. У статті відомої дослідниці Л. Пешикан-Люштанович натрапляємо на пояснення універсальної плідної сили змія із його функцією зв'язкового між світами живих і мертвих, а також із рефлексами давнього міфу про зіткнення громовика / святого царя і Велеса / змія, з яким пов'язане оновлення плідності землі і звільнення душ, що ув'язнені в «нижньому» світі [10, с. 44].

Змії стає також і одвічним символом оновлення, адже він постійно змінює свою шкіру, а також символом вічного плину життєвих реалій. С. Гароня-Радованац у праці, присвяченій мотиву змія-нареченого, згадує, що у сербських народних віруваннях змія також і захисниця світлих душ померлих предків, відтак життя її є священним, а вбивство вважають важким гріхом [5, с. 52–54].

Змії, як ми бачимо з аналізованої балади, є дітищем золотокрилої дивовижної риби. На такий персонаж, як золотокрила риба, ми натрапляємо й у весільних піснях зі збірки братів Миладинових, де рибу ловить наречена і приносить своєму кумові, а також у популярних істарських піснях, що їх виконують свати, зокрема, тут спливає сюжет про наречену, що, гуляючи разом із молодим, у плетиво зі свого русявого волос-

ся ловить золотокрилу рибку і передає її коханому. Фігурує золотокрила рибка і як почесна страва, що її власноруч ловить і готує наречена.

Поширений і мотив, пов'язаний із вагітністю від риби і народженням змії, цей мотив побутує, зокрема, і на болгарських теренах. Уже згадувана Л. Пешикан-Люштанович звертається до тексту болгарської балади «Змейове вдвигат мома тъкачка» («Змія бере за чоловіка дівчина-ткаля»), де фігурує мотив кохання між дівчиною і змієм. Змій у болгарській баладі дорікає дівчині Галині, що вона виткала для сватів змія речі, які їм не потрібні, адже змії не одягаються у святкове вбрання, їм не дарують подарунків і не влаштовують весільних церемоній тощо.

Це, безперечно, лише окремі зауваги, які видалися нам показовими і промовистими для розуміння значення і функцій змії / змія в народних уявленнях південних слов'ян, досліджень у цьому напрямі є чимало, вони не втрачають своєї актуальності й сьогодні.

ПРИМІТКА

¹ Переклад тут і далі авторки статті. – Ред.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Афанасьев А. Н. Поэтические воззрения славян на природу. Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований, в связи с мифическими сказаниями других родственных народов : в 3 т. Москва, 1865. Т. 2. С. 224–225.

2. Бандић Д. Царство замаљско и царство небеско. Огледи о народној религији. Београд, 1990. С. 98–100.

3. Беновска-Събкова М. Змеят в българския фолклор. София, 1991. 125 с.

4. Гароња Радованац С. Народне песме славонске границе. Београд, 1987. С. 91.
5. Гароња Радованац С. Мотив змиї-нареченого в сербській усній поезії. *Народна творчість та етнологія. Сербська фольклористика – Serbian Folkloristic*. Київ, 2012. Спецвипуск 2. С. 52–54.
6. Гура А. Символика животиња у словенској народној традицији. Београд, 2005. С. 116–117.
7. Дебељковић Д. Веровања српског народа на Косову пољу. *Српски етнографски зборник*. Београд, 1934. Т. I. С. 212–213.
8. Ђорђевић Т. Природа у веровању и предању нашега народа. *Српски етнографски зборник*. Београд, 1958. Књ. II, 71. 131 с.
9. Зечевић С. Митска бића српских предања. Београд, 1981. С. 106–109.
10. Пешикан-Љуштановић Љ. Аждаја / ала као женска хипостаза змаја? *Гије и јакрепи*. Београд, 2012. С. 44.
11. Пешикан-Љуштановић Љ. Змај и свадба у усменом песничтву Јужних Словена. *Зборник Матице српске за славистику*. Нови Сад, 2002. 312 с.
12. Раденковић Љ. Кућна змија у веровању и предању словенских народа. *Гије и јакрепи*. Београд, 2012. С. 174.
13. Самарџија С. Ко се крије испод змијског свлака. *Метаморфозе у жанровском систему. Гије и јакрепи*. Београд, 2012. С. 15.
14. Чајкановић В. Мит и религија у Срба. Београд, 1973. 124 с.
15. Чајкановић В. Сабрана дела из српске религије и митологије. Београд, 1994. Т. 1–5. С. 123.
16. Bodirogіć M. Vile i zmajevi – srpska mitologija. Novi Sad, 2010. 85 s.
17. Čulinović-Konstantinović V. Aždajkinja iz Manite drage. Split, 1989. С. 109.
18. Hirtz M. Zmije kućarice. *Zbornik za narodni život i običaje*. Т. XXVII, Zagreb, 1930. С. 246.
19. Jovanović B. Srpske narodne lirске pesme i balade. Beograd, 2013. С. 73–76.
20. Karanović Z. Zakopano blago – život i priča. Novi Sad, 1989. S. 78–81.

REFERENCES

1. AFANASYEV, Aleksandr. *Poetic Views of the Slavs on Nature. Essay of Comparative Study of Slavic Legends and Beliefs, Connected with Mythical Stories of the Other Allied Peoples*: In Three Volumes. Moscow, 1865, vol. 2, pp. 224–225 [in Russian].
2. BANDICH, Dushan. *Terrestrial and Celestial Kingdoms. Essays on Folk Faith*. Belgrade, 1990 pp. 98–100 [in Serbian].

3. BENOVSKA-SBKOVA, Milena. *Serpent in Bulgarian Folklore*. Sofia, 1991, 125 pp. [in Bulgarian].
4. GARONJA RADOVANAC, Slavica. *Folk Songs of the Slavonian Border*. Belgrade, 1987, pp. 91 [in Serbian].
5. GARONJA RADOVANAC, Slavica. The Motif of the Serpent-Groom in Serbian Oral Poetry. In: *Folk Art and Ethnology. Serbian Folkloristics*. Kyiv, 2012. Special issue 2, pp. 52–54 [in Ukrainian].
6. GURA, Aleksandar. *Symbolism of Animals in the Slavic Folk Tradition*. Belgrade, 2005, pp. 116–117 [in Serbian].
7. DEBELKOVICH, Dragan. Beliefs of the Serbian People on the Field of Kosovo. *Serbian Ethnographic Series*. Belgrade, 1934, vol. 50, pp. 212–213 [in Serbian].
8. DZHORDZHEVICH, T. Nature in the Beliefs and Traditions of Our People. *Serbian Ethnographic Series*. Belgrade, 1958. Book 2, 71, 131 pp. [in Serbian].
9. ZECHEVICH, Slobodan. *Mythical Creatures of Serbian Legends*. Belgrade, 1981, pp. 106–109 [in Serbian].
10. PSHIKAN LJUSHTANOVICH, Liljana. Dragon as a Female Dragon Hypostasis? *Snakes and Yaks*. Belgrade, 2012, pp. 44 [in Serbian].
11. PSHIKAN LJUSHTANOVICH, Liljana. Dragon and Wedding in Oral Poetry of the South Slavs. *Zbornik Matice Srpske za Slavistiku*. Novi Sad, 2002, 312 pp. [in Serbian].
12. RADENKOVICH, Ljubinko. Domestic Snake in Belief and Tradition of Slavic People. *Snakes and Yaks*. Belgrade, 2012, pp. 174 [in Serbian].
13. SAMARSHIJA, Snezhana. Who Hides under a Snake's Den. Metamorphoses in the Genre System. *Snakes and Yaks*. Belgrade, 2012, pp. 15 [in Serbian].
14. CHAJKANOVICH, Veselin. *Myth and Religion in Serbs*. Belgrade, 1973, 124 pp. [in Serbian].
15. CHAJKANOVICH, Veselin. *Collected Works in Serbian Religion and Mythology*. Belgrade, 1994, vol. 1–5, pp. 123 [in Serbian].
16. BODIROGICH, Milenko. *Fairies and Dragons – Serbian Mythology*. Novi Sad, 2010, 85 pp. [in Serbian].
17. CHULINOVICH-KONSTANTINOVIĆ, V. *A Dragon from Manita Dear*. Split, 1989, pp. 109 [in Serbian].
18. HIRTZ, M. Housewives. *Collection of Folk Life and Customs*. Zagreb, 1930, vol. 27, pp. 246 [in Serbian].
19. JOVANOVICH, Bojana. Serbian Folk Lyric Songs and Ballads. Belgrade, 2013, pp. 73–76 [in Serbian].
20. KARANOVICH, Zoja. *Buried Treasure – Life and Story*. Novi Sad, 1989, pp. 78–81 [in Serbian].

SUMMARY

The serpent appears in the concepts of South Slavs as a protector of the celestial and terrestrial elements, a guardian of human habitation and human treasures, a dimorphic creature. The magical properties of the snake, the beliefs of some South Slavic peoples about it are taken into account. Ballad texts, where the serpent figures as a key or auxiliary character are considered in detail. Attention is paid to the plot of the folk ballad *Snake fiancé*.

Serpents are mentioned as defenders of the celestial and terrestrial elements, as well as its destroyers, majestic creatures in the folk beliefs of the Southern Slavs. The snake appears in the myths of various peoples of the world, including the Slavs. In particular, it is mentioned in the traditional culture of the South Slavs.

The snake is also considered as a mediator, an intermediary-protector on the way of the bride between her home and the groom's house on the wedding day. Fertility, male strength is associated with the serpent.

It is used as a peculiar embodiment of the natural changes and consequences of space travels of celestial bodies. It should be connected with holiday rituals and various magical acts associated with the glorification and veneration of the serpent as a part of the fertility rite. Ancient ideas have found their new life, in particular during the celebration of the Feast of the Annunciation, Theodore's and Lazarus Saturdays, and the ceremony of the snake dipping is associated with the period of the summer solstice, especially with St. John's Day.

The serpent is worth mentioning as an ambivalent demon-mediator who divides and unites this and that world, earth and sky, masculine and feminine beginning, water and fire, human and animal, human and demonic (superhuman). Serpent-like creatures are the hosts of rains, water sources, lakes and rivers. They control the processes of water distribution for the harvest, can cause drought or rain when the sacrifices are not occurred.

Keywords: serpent, traditional culture of the South Slavs, folk ballad of the South Slavs, domestic snakes, marriage of a girl and a snake, ala.